

Л. Б. Мельник,

к. філол. н.,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка,

старший викладач кафедри української мови

СОЦІАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ АНТОНІМІЇ У ТВОРАХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ТА ПРОЗОВОЇ СПАДЩИНИ МИТЦЯ)

На матеріалі публіцистичної та прозової спадщини західноукраїнського письменника і журналіста Федора Заревича простежено антонімію як лексичну категорію, що завдяки своїм широким стилістичним можливостям розкриває соціальну дійсність II половини XIX століття.

Ключові слова: антонім як художньо-зображальний засіб, народовці, система опозицій, контрастна характеристика.

Розуміння змісту висловлювання залежить не тільки від знання мови, а й від умінь експлікувати імпліцитний смисл, який міститься у цьому висловлюванні та безпосередньо співвідноситься із ситуацією. Одним з питань, що стосуються взаємозв'язку мови та мислення, є питання відображення мовної картини світу різними мовними засобами. Антоніми, виражаючи протилежні значення і поняття, якраз відносяться до словникових одиниць, що забезпечують точність, глибину, дієвість думки, використовуються з метою привнесення додаткового смислу зіставлення, контрастного порівняння, прихованого заперечення і досягнення ефекту парадоксальності.

Антонімію як лексико-семантичне явище досліджувало багато вітчизняних мовознавців: Л.А. Булаховський, Л.М. Полюга, Л.А. Лисиченко, Н.В. Журавель та ін. Одним із важливих питань цих досліджень є питання про класифікацію антонімів за характером протиставлення. Зауважимо, що поділ антонімів за типологічними ознаками перебуває і досі в полі зору науковців.

Об'єктом нашого дослідження є особливості мови представника західноукраїнського письменства XIX століття Ф. Заревича, зокрема його публіцистичних статей та редактованих ним друкованих матеріалів у журналі «Вечерниці» та газеті «Русь», а також прозових творів митця («Хлопська дитина»,

«Син опришка», «Загубидуш», «Дві сестри», «Родина»). Предмет дослідження – аналіз лексичних засобів, що завдяки стилістичним можливостям дозволяють автору створювати реальну картину тогочасних подій. Метою нашої розвідки є репрезентація лексичної антонімії для зображення соціальної дійсності у публіцистичній та прозовій спадщині Ф.Заревича. А це якраз дає можливість показати, наскільки глибоко і всебічно використовуються автором скарби української мови. Практична цінність цієї роботи полягає в тому, що нами вперше розглянуто роль антонімів як художньо-зображального засобу у згаданому творчому доробку.

Творчість галицького письменника й журналіста Федора Заревича представляє період складний і суперечливий. 60-і роки ХІХ ст. – це час політичного протистояння народів москвофілам, зокрема боротьби за утвердження в правах народу мови як однієї з головних ознак етносу, основи його самобутності, важливого фактора розвитку самосвідомості й національної культури. Окрім цього, 1861 року народівська молодь започаткувала у Львові товариство клубного типу «Руська бесіда», а 1864-го – при ньому створила театр. 1868 року було засновано (за матеріальної підтримки наддніпрянців) літературний журнал «Правда», і в грудні цього ж року – організацію «Просвіта». Галицькі просвітяни випускали художні й науково-популярні книги для народу, шкільні підручники, організовували народні читальні, видавали альманахи, вшановували різноманітними заходами пам'ять про Т. Шевченка.

Можна сказати, що національно-культурницький рух народівців в Україні відбувався тоді в руслі європейського романтизму і підтверджував життєдайність ідей німецького філософа Й. Гердера про природну неповторність кожного народу і його прагнення до самовизначення, творення самобутніх форм національного життя та національної держави. Шлях до національної ідентичності лежить через формування національної самосвідомості, в основі якої – вивчення національної історії, знання народної культури, фольклору, пошанування народних традицій. Але, як вважав Гердер, найголовніший чинник, серцевина формування національної самосвідомості, це – мова [3].

Про ці важливі для кожного свідомого громадянина постулати говорив Ф.Заревич ще в «Передньому слові» першого числа «Вечерниць» (друкований орган народівців). Редактор наголошував, що українці, русини – це окремий народ із своєю історією, мовою, літературою, який повинен здобути свій подальший самобутній розвиток. Бо ж **«зріє** він на свою питоменну статъ, яко кождий інший; його такого виховало время, і уже йому **зростися** з яким-небудь іншим народом **не можна**» [2]. Як бачимо, протиріччя епохи відображаються в системі опозицій, і основним засобом вираження цих опозицій на лексичному рівні є виділена нами антонімія. Її функція, нагадаймо, полягає у тому, щоб «протиставити прояв однієї й тієї ж сутності (властивості, якості, стану, процесу, відношення), і уточнити їх відміну, яка стає семантичним фокусом цілої текстової конструкції і навіть мініатюри» [5, с. 39].

Усі публіцистичні статті Федора Заревича відзначаються «громадянською мужністю і соціально-політичною загостреністю» [4, с. 100]. У них автор не боїться виступати проти існуючого устрою, проти соціальних і національних утисків. Так, скасування панщини невдовзі привело до швидкого зубожіння селян, адже ліси як найбільше багатство краю опинилися в руках великих землевласників. Соціальні наслідки такого пограбування найкраще показано у статті Ф.Заревича «З Верховини» :

«А нині, коли сто нумерів у селі, то певно вісімдесят жебраками, котрі живуть не знати яким чудом божим [9, № 63, с. 70]». Трагічність даної ситуації яскраво ілюструє автор через антитезу *сто нумерів у селі* та *вісімдесят живуть не знати яким чудом*.

Не менш болісно сприймається і стаття «Русь в Австрії». У ній автор сумно констатує наступне: «Отим же и найгорячіша гадка галицьких Поляків сповнилася, бо Русь в крузі політичній держави австрійської не живе більше! Сповнене діло. А ми зложимо руки та глядімо плачучи кінця, аж доки з помилування не ударять нас еще в саме серце з гори и усвятятъ нам гріб, положивши вінець-діло: заведенне языка польського в школах народних на Руси! [9, № 15, с. 14]». Отож, щоб не допустити непоправних наслідків, голос Заревича-публіциста звучить як гнівна інвектива проти «словенських племенців – Ляхів і Москалів», бо ж «лише самі в собі бачити маємо свою будучину і нашу силу [9, № показ., с. 2]». У даному випадку можемо спостерігати антитезу *глядімо плачучи кінця* та *бачити маємо свою будучину*.

Окрім уже згаданих політичних статей публіциста Заревича, на увагу заслуговує і чимало інших дописів, які доходили до читача вже завдяки редакторському відбору того ж Заревича. У 14 і 15 числах «Вечерниць» було опубліковано «Лист Харківської громади до галицької молоді». Головні ідеї цього листа, що має підпис «Харківці» (на думку дослідників його автором є студент Харківського університету того часу, в майбутньому відомий український письменник Василь Мова), звучать так. По-перше, автор листа прагне донести до галицьких братів своєрідність ситуації на сході України. Вона, на думку В. Мови, найбільш істотно вирізняється тим, що в підросійській Україні **попівство виступає як ворожа щодо народу сила: церква служить знаряддям дальшого поросійщення українського народу і не може ні сприяти його національному відродженню, ні бути його носієм**. У цьому полягала відмінність становища українства в Росії від Австрії, де греко-католицька церква виступила головною ініціаторкою українського національного відродження [2, № 14, № 15]. По-друге, В. Мова від імені харківських українців заявив про їх ставлення до російської мови, на адаптацію якої для українських культурних потреб спрямовувалися зусилля галицьких москвофілів. Категорична позиція харків'ян полягала в твердженні: московська мова не наша, вона чужа нам [Там же]. З попередніх положень впливала третя ідея: нам треба виробляти свою українську народну мову, а головний інструмент для цього – література, причому **не та, що забезпечує лише інтереси нижчих верств і служить «для домашнього обіходу», а така, що репрезентує світові ідеї українською мовою**. Такою була творчість Т. Шевченка. «Все, що є у наших думках українського, – стверджував В. Мова, це недавній схід посіяного Тарасом». Нам література потрібна для того, запевняв автор листа, «щоб неосвічені та чисті душею люди розвивались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвишаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів». Для цього потрібна «вироблена народна мова». «А виробити її, братці, інак не можна, як тільки силкуючись зложити цілу літературу, згодну не для одних селян, а для всіх українців; таку літературу, яка б удовольняла духовні тріби не тільки простих хліборобів, а й вищої народної громади». Вказана автором і виділена нами опозиція, тобто антонімія, теж дає змогу краще зрозуміти існуючі тоді проблеми.

На провідну програмову ідею журналу «Вечерниці» – прокладання галичанам шляху до духовного єднання з українцями – «працювала» й повість Ф.

Заревича «Хлопська дитина», яку він друкував під псевдонімом Юрко Ворона в багатьох числах «Вечерниць» в 1862 році (2, №№ 1-18). Її сюжет складала історія Стефана Василичина, сина наймички-сироти. Вихований у родині сільського священика, юнак здобув університетську освіту, став відомим адвокатом і виступив в обороні селянських інтересів. Задум письменника полягав у тому, щоб зобразити зрушення в свідомості й соціальній структурі галицького русинства після революції 1848 року. Досить спостережливо прозаїк описав чванство й станові передсуди попівства і шляхти, їхні глузування зі Стефана, який, однак, сповнений почуття власної гідності, усвідомлення свого призначення – служити українському народові.

Увесь твір, зважаючи на його проблематику, «всіяний» антонімами. Найбільша їх кількість виявляється, власне, при змалюванні образів двох головних героїв – Стефана та отця Євстахія.

Не мав щастя Стефан рости зі своїми батьками, та доля змилосердилася над сиротою і послала йому нову родину – в особі священикової родички Настасі та її брата Константа. Це їм хлопець вдячний за безмежну батьківську любов та належну освіту: *«Коби не ваша ласка, я бим нині чим був – нічим. Бог мені **взяв маму єдну** і зробив сиротою – а потому **дав мені другу**, якби знова рідну, та сотворив для мене ліпшю долю»* [2, № 3; с. 21]. Тому, коли помирав Констант, закликав до себе Стефана і сказав: *«Я мій Стефане піду з сего світа радніший, що ти вже на людій вийшов, видить ся міні, що я виплекав та викохав гідного сина – но ще був би я хоть на стілько хотів поживотіти, аби довести до кінця діло, щоб вас обоє з Ганею ще я подружив був. Я знаю, що **ви обоє любитеся, а отець Євстахій тому супротивний буде**, хоть би й сирота Анастася також тому рада. Та чей Господь поможе, лиш протерпи, якось оно чей Бог дасть»* [2, № 10, с. 73].

Отець Євстахій, *«хоть дивний у своїх засадах для тих часів, в котрих жив, був однако ж чоловіком дуже правим у своїх ділах, і годен всякой шаноби. Майже рівно од громади і од сусідів, од простих простих селянинов і панів люблений, був он межі всіма попами довкола, якби найстаршим братом якоїсь великої сем'ї...»* [2, № 3, с. 2]. Як бачимо, контекстуальні та загальномовні антоніми **громада – сусіди, прості селяни – пани** творять у даному випадку синонімічний ряд, який дає позитивну характеристику панотця. Однак після відмови отця одружувати Ганю зі Стефаном, читач мимоволі налаштовується проти старого, бо той вірить у наклепи на адвоката: *«От видиши біда сироті – та який хосен, що він адвокатом, а от замкнуть єго, та буде кінець ділови всему. Що то погана натура – не видержить, сли не вкрасти, то ошукати, а все на своє. Тепер лише сором з дівчини та й кінець такий...»* [2, № 15, с. 114-115].

Аналізуючи прозову спадщину Ф.Заревича, хочемо зупинитися і на повісті «Син опришка», що змальовує часи опришківства на Галичині, Закарпатті й Буковині. Найбільше використання антонімів спостерігаємо в останньому розділі цього твору. *Хижам, як чорні та сиві кранки* протиставляється *дворець* [лісничого], який *«блистів білий на краї, як дзеркальце манюньке»*; а необізнаному про викрадення дружини *жартовливому пану – засумовані молодиці*. Далі читаємо таке: *«Єще **вчора** якъ тамъ було гарно, світло, а нині ажъ жалъ дивитися. Розтворомъ стояли всі двері, у покояхъ все поперевертано догори ногами, порозмітувано, забрано де що ліпшого и постелі навіть не лишено»* [11, № 41, с. 350]. Тут, як бачимо, протилежні явища передані не окремими лексемами, а цілими реченнями.

Іноді антоніми дають контрастну характеристику не лише предметів чи явищ навколишньої дійсності, а й внутрішнього стану героя, про що свідчить такий епізод: *«На приспі під вікнами сидять и розмовляють дві жінки. Одна собі вбрана на верховинській ладъ, у вишиваній сорочці, зі світлыми пацьорками, коралями червоними и хрестиками на грудяхъ, у малеванці...Побічъ молодиці друга жінка, молоденька и красна якъ квітка; але то вже не молодиця верховинська, то квітка не уросла на буйныхъ горахъ, то молода якась пані. Чорноброва, зъ чорними як терень очима, й сама убрана чорно, и не весела якъ бойкиня, бо уперла голову на долонь, не промовить и одного слова, лише думає та думає»* [11, № 41, с. 351]. Так на противагу яскравому одягу бойкині, чорний колір у всій зовнішності пані підкреслює її сумний настрій. Про душевну боротьбу Емілії говорять і такі контекстуальні антоніми як «любов і горе», яких так багато було в очах пані; а сутність кохання розкривається через поєднання щастя і нещастя.

Часом зіставленням антонімічних слів, тобто антитезою, письменник створює яскравий образ – *очі темні і лиш йому ясні, як найясніше небо*.

Ще одне зіставлення – вже двох характерів, двох життєвих позицій – представлено у повісті «Загубидуш». Щоб краще зрозуміти обставини, в яких опиняється сирота Павля, автор ще заздалегідь подає характеристику пана: *«Бувало, кажуть люде, коли пан розгуляється, то годі зъ нимъ и видержати, усє вь нєго однако: чи загарбати волівъ господареви напастею, чи ґрунту вдерти кусень отъ такъ ні сіло ні пало, чи забрати дівчину зъ хати вітцівської на службу у двіръ – на тоту пропащу службу – усє єму було одного крою, аби вінъ собі вдоволивъ по волі»* [7, № 27, с. 29]. Тому й не дивно, що маючи біля себе красуню-вихованку, хтивий дідич не раз мислив: *«Гарна росте дівчина, якъ рожса. Сирота справді, та чия? Донька вбогого чоловіка, нині, якби не моя ласка, може ходила би прошенимъ хлібомъ я їй життє уратувавъ и вчинивъ долю. Вона-жъ и нічия, лише моя. Я їй подержу єще, ажъ викохається гарна, дужа, ажъ стане ціла пишна, налюбуюся тою красою, ...а потому віддамъ за якого чесного чоловіка»* [7, № 28, с. 32].

Проте вже після перших залицянь Павля почала уникати пана. Її поведінка вмотивована тим, що *«не тота вона стала и тіломъ и душею, подужала, здавалося и зрозуміла, чого їй впередже до голови и не могло приходити»* [7, № 28, с. 35]. Паралельно з тверезістю думок і вчинків молоді дівчини показує письменник темноту, затурканість і примітивний спосіб мислення двірських слуг: *«Яка ми пані, возниці донька, – замічає на двірських ласках пожовтіла шевкиня, - може їй виділося, що панъ нашъ то їй для дідича якого ховає. Не рада, що ласкавъ на ню. Ха, ха, ха, яка дурна! Иниа би й рада такій добрій пригоді...»* [7, № 29, с. 40]. Такі роздуми стосовно дій Павлі підсилюють позитивну характеристику панської вихованки.

У ще одному творі Ф.Заревича, оповіданні «Дві сестри», перед нами постає родина безіменного героя-напівсироти, який після смерті батька виховувався в сім'ї свого стрия. Письменник показує розпорошеність членів цієї спільноти через соціальний чинник. Твір побудований на контрастних характеристиках як головних героїнь, так і їхніх обранців.

У стрія було дві доньки і дві – зовсім різні. Старшу Ерміну виховувала гордовита стрийна. Вона навчала дівчину не лише манірності, пихатості, а й польських молитов, тобто, зневажання українського. Молодшу Катерину в

українському дусі виховував стрий. У кінцевому результаті дівчата обирають собі суджених відповідно до власних поглядів: старша – аж надто патетичного польського патріота Артура, молодша – тверезо мислячого, приземленого руського теолога Ніколая. Перший виголошує, що *«своя воля нічого не значить, ту значить лише воля загальна, воля народу цілого – браття тамъ въ Варшаві взывають, и мы довжни слухати такого голосу»*, другий розрізняє думку народу і думку польського уряду, зазначаючи: *«Воля народа, а браття въ Варшаві – то інше»* [10, № 1, с. 4]. Але головний у цій ситуації не просто факт вибору дівчатами своєї долі, а те, як вони поведуть себе після заручин: одна самовдоволено, друга – тихо, спокійно.

Зрештою, через дев'ятнадцять років стрий вихованець зустрічає двох рідних по крові, проте цілком чужих між собою жінок – самотню вдову Ерміну та щасливу дружину й матір Катерину. Манірна, гордовита Ерміна не визнає свою родину, вона зневажливо ставиться до сім'ї сестри через те, що там прості люди, які розмовляють руською (українською. – Л. М.) мовою. Сама ж ходить до костела і, хоч не має великого багатства, *«на шляхоцьку паню хорує»* [10, № 2, с. 11].

Яскравим прикладом контрастності є новела «Родина», у якій мирний побут одних членів родини зіставляється зі своєю протилежністю – перебуванням на війні інших представників цієї родини: *«Ми ту живемо в щастю й мирі, а они оба небораки, Господи, ци они хоть одну часинку вільну мають...»* [2, № 16, с. 128]. Згодом стримана розмова про долю родичів переходить у неспокійне резюмування господині: *«Ей Господи, а що оно дієся таке, що за наших ніякої чутки донині. Таже за інших прийшло вже, котри не вернуть більше; уже й тоті що живі, листи писали – а наші не пишуть, ні за них не дають відомости»* [2, № 17, с. 156]. І накінець, лякаюче дорослих запевнення дитини: *«Мамо, нині Василь прийде, та принесе міні колач... Я знаю: стрийко прийде, а вуйко – ні. Вуйко уже не прийде, бо я так знаю»* [Там же], що підтверджується жорстокою реальністю – *«Прокіп уже давно погіб, ще десь коло Івана, а я от прийшов осьде як на показ безрукій! От тільки що відтам приношу моїй родині»* [Там же]. Часте використання антонімів якраз підсилює гостроту піднятої у новелі проблеми.

Як бачимо, творчість Ф.Заревича контрастна на всіх рівнях: від ідеї до композиції, від сюжету і характерів до окремого малюнка та образу. Гармонії і красі світу протистоять обов'язково крайні стани краху, убогості, небуття. Радості життя і щастю його повнокровного відчуття протистоять страждання, біль, горе. Тому саме антоніми посідають помітне місце серед виразових засобів мови митця, відіграють чималу стилістичну роль. Це пояснюється тим, що вони дають можливість створити контрастну характеристику образів, понять, предметів та явищ тогочасної дійсності, а відтак є і засобом експлікації імпліцитного смислу твору чи тексту.

Дане дослідження може слугувати підґрунтям для детальнішого аналізу антонімічної парадигми як універсалії поетичної мови цього самобутнього галицького письменника.

Література

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5 т. / Л.А. Булаховський. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2. Українська мова. – 1977. – 632 с.

2. Вечерниці: літературне письмо для забави і науки. – Львів, 1862, Р.І. – 368 с.
3. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / Гердер И. – М.:Наука, 1977. – 704 с.
4. Дем'ян Г. Таланти Бойківщини / Дем'ян Г. – Львів : Каменяр, 1991.– 325 с.
5. Диброва Е.И., Донченко Н.Ю. Поэтические структуры антонимии. /Диброва Е., Донченко Н. –М.: С. Принт, 2000. – 183 с.
6. Журавель Н.В. Засіб експресії – антонімія // Культура слова. – К.:Наукова думка, 1981.- вип. 20.
7. З.[Заревич] Загубидуш / Заревич Ф. // Русь. – 1867. – Р.І. – № 27.
8. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови./ Л.М. Полюга. – 4-е вид. – К.: Довіра, 2008. – 510 с.
9. Русь. – Львів, 1867. – Р.І.
10. Ф. З. [Федір Заревич] Дві сестри / Заревич Ф. // Русалка. – 1866. – № 1.
11. Юрко Ворона. Син опришка / Ворона Юрко // Вечерниці, 1862. – Р. І.

Л. Б. Мельник,

Дрогобычский государственный педагогический университет им. И.Франко,
кафедра украинского языка

СОЦИАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СКВОЗЬ ПРИЗМУ АНТОНИМИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА (НА МАТЕРИАЛЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО И ПРОЗАИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ПИСАТЕЛЯ)

На матеріалі публіцистического і прозаического насліддя западноукраїнського писателя і журналіста Федора Заревича просліджена антонимія як лексическа категорія, котора благодаря своїм широким стилістическим можливостям раскрыває соціальну діяльність второй половини ХІХ века.

Ключевые слова: антоним как художественно-изобразительное средство, народовцы, система оппозиций, контрастная характеристика.

L. B. Melnyk,

Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych,
Department of Ukrainian Language

SOCIAL REALITY THROUGH ANTONYMY IN THE WORKS OF FEDIR ZAREVYCH (BASED ON THE WRITER'S JOURNALISTIC AND PROSAIC HERITAGE)

This article presents antonymy as a lexical category that due to its wide stylistic features reveals the social reality in the works of the West Ukrainian writer and essayist of the 60-ies of the XIX century Fedir Zarevych. Research materials are his prose («Countrychild», «Son of oprishok», «Segovius», «Two Sisters», «Family») and his own and edited by him essays in the magazine «Vechernytsi», newspaper «Rus'».

The conducted study gives grounds to assert that the creative heritage of F. Zarevych is contrast at all levels: from idea to composition, from plot and characters to a separate drawing and image. An extreme condition of collapse, poverty and nothingness confront to the harmony and beauty of the world. Sufferings, pain and sorrow confront to the joy of life and happiness of his hearty feelings to confront suffering, pain, sorrow. Therefore, antonyms occupy a prominent place among the expressive means of the artist's language, play an important stylistic role. This is because they provide an opportunity to create a contrasting feature of images, concepts, objects and phenomena of contemporary reality, and therefore they are means of explanation of hidden meaning of a work or the text.

Antonyms are important stylistic means, not only because of their inner semantic properties that are associated with the name of their opposite realities, but also because Antonym oppositions are not something static or limited. The representative of the Galician literature F. Zarevych uses lexical antonyms not only by means of the rooted in the language scheme, but depending on the specifics of his own Outlook. However, this does not affect to an objective representation of the events through the prism of antonymy.

Key words: the antonym as art-visual means, populists, system of oppositions, contrasting characteristics.